

SZEMLE

RICHARD W. KAEUPER–ELSPETH KENNEDY

THE BOOK OF CHIVALRY OF GEOFFROY DE CHARNY

Text, Context, and Translation

Middle Ages Series

(University of Pennsylvania Press, Philadelphia, 1996. 236 o.)

A kötetben *Elspeth Kennedy*, az Oxfordi Egyetem oktatója Geoffroy de Charny franciául megírt, a lovagsággal foglalkozó „Livre de chevalerie” című kézikönyvét adta ki eredeti nyelvén, jegyzetelt szövegkiadásként – alapul véve a brüsszeli Királyi Könyvtár XIV. század végi kéziratát (ms. 1124-1126), valamint annak angol fordítását, társszerzője, *Richard W. Kaeuper* rochesteri történészprofesszor pedig egy, a szerző személyéről és a lovagi irodalomról eligazító terjedelmes bevezetővel tette a kötetet még követhetőbbé.

A szerző neve talán csak hazánkban tűnik ismeretlennek, korabeli vitéz tettei révén Franciaországban, irodalmi működésének köszönhetően pedig a mai tudományosságban is közismertségnek örvend. Sőt, biztosan azok közé a történeti személyek közé tartozik, akiknek élete még műveiknél is érdekesebb. A páratlan vitézségű férfiú (Geoffrey le Baker: „miles plus quam aliquis Gallicus... in re militari exercitatus”) alaposan kivette részét a Százéves háború küzdelmeiből. 1337-től szinte állandóan a csatamezőkön találjuk, akár vezérként, akár közvetítő diplomataként. 1342-ben már a támadó francia lovagok első sorát vezényli, igaz fogságba esik, nem is utoljára. 1345–46-ban szerény sikerű szentföldi expedícióban vesz részt; 1349 utolsó napján Calais-t kísérel meg pénzen, család módon visszaszerezni, de az angolok csapdát állítanak neki és ismét elfogják. Királya, II. János egyik legmegbízhatóbb támogatója, 1347-től a nemzeti hadizászló, az

Oriflamme hordozója. A franciák számára végzetes 1356. évi poitiers-i ütközetben e zászlóval a kezében veszté életét, kivívva a jogot, hogy 1370-ben, királyi kegyként, Párizsban helyezték végső nyugalomra.

Mind lovagi mind irodalmi működése szempontjából meghatározó a Csillagrend 1352. évi megalapítása. A francia király abban bízott, hogy a lovagrend áldásos működésének eredményeként még hatásosabban szállhat szembe az angolokkal. A rendben Charny nem csak szerepet kap, hanem valószínűleg mindhárom, a lovagsággal foglalkozó műve is éppen e renddel hozható kapcsolatba. Közülük a leghosszabb és legátfogóbb az az értekezés – 44 fejezetben –, amelyet jelen kötetben olvashatunk.

Maga a mű, amelyet a kiadók ugyan – joggal – a leggyakorlatiasabb lovagi kézikönyvnek neveznek, mégis inkább elméleti jellegű: mai szóhasználattal a katonapszichológia a meghatározó szerkesztési elve (a lovagi életvitel és harc motivációja, ideáljai, céljai, helye a társadalomban, viszonya a világi és egyházi szférához, a belső és külső élet kapcsolata stb.). A szerző kiindulópontja nem is volt elhibázott: az angol–francia küzdelmek alatt a francia nemesség királya iránti lojalitása, hűsége igencsak megingott, amit a kortársak joggal értelmezhettek morális válsággént. Központi fogalma a bátorság, merész hevület, ami a többi lovagi erény elérésére is sarkalja a vitézt.

Művét a lovagok rétegén belül mindenki, a legszegényebbek számára is hasznosnak és követendőnek tartja. Természetes, hogy a műben a vallásos jámborság, az egyházi ideálok tisztelete is meghatározó szerepet kap. Ezt csak alátámasztja, hogy Charny a turini lepelként ismert ereklye első bizonyítottan ismert birtokosa, aki azt valószínűleg a Szentföldről hozhatta magával. A mű vázolt szemlélete egyúttal a közel egykorú magyarországi első világi lovagrend, Károly Róbert Szent György Lovagrendje alapító okiratának meghatározó egyházi szemléletét is megmagyarázza; annak ha nem is forrásául, de hátteréül szolgálhat. A békében és háborúban a lovagok elé tűzött

ideálok akkor még nem voltak idejét múltak, még ha a valóban pragmatikus harci kézikönyvek korától már nem is vagyunk messze. Maga Charny mindenesetre hű maradt a francia lovagi ideálhoz: a lovagrend tagjai nem menekülhetnek el a harcmezőről lovagi hírnevük sérelme nélkül.

Remélhető, hogy a mű angol fordítása révén még inkább helyet kap a lovagi kultúrát tárgyaló szakirodalomban, amit a kitűnő bevezető tanulmány és naprakész bibliográfia csak még kívánatosabbá tesz.

Veszprémy László

ROSS HASSIG

AZTEC WARFARE

Imperial Expansion and Political Control

The Civilization of the American Indian Series, 188.

(University of Oklahoma Press, Norman-London, 1995. 404 o.)

Az Oklahomai Egyetem antropológia professzorának jelen művével sikerült igazolnia, hogy az azték hadművészet és hadtörténelem ismerete nélkül a spanyol hódítók katonai sikereit sem érthetjük meg. E két eltérő kultúra, két eltérő katonai hagyomány találkozásának bemutatása hihetetlenül tanulságos, amint az korábbi műveiből is kiderült (Mexikó XVI. századi gazdaságtörténete. 1985., Háború és társadalom az „ősi” Közép–Amerikában. 1992., Mexikó és a spanyol hódítás. 1994.). A mű maradandó értékeit mutatja, hogy jelen kötet az 1988. évi kiadás puhafedelű újrainyomása.

A könyv, címének megfelelően, az aztékokról, elsősorban hadviselésükről szól. Az elméleti fejezetekben megismerkedünk a háború helyével az azték társadalomban és az azték politikai rendszerben, a katonatársadalommal, annak tagolódásával, a

hadüzenettel, a harci előkészületekkel, a mozgósítással, a támadó és védő fegyverzettel, harcmódorukkal, a győzelmek és vereségek következményeivel. Megtudjuk, hogy mi készítette az aztékokat állandó terjeszkedésre, mi volt sikereik titka, vallásuk mennyire ösztönözte őket a hódításokra.

A történeti fejezetekben, az 1370-es évektől kezdődően, az aztékok történetével, uralkodóik hadjárataival, a birodalom királyai közül pedig Itzcoatl-lal, Axayacatl-lal, Tizoc-kal, Ahuitzotl-lal, Montezumával, valamint a spanyol hódítással ismerkedhetünk meg.

A mai olvasó kétségkívül arra szeretne választ kapni, hogyan bukott el 1519 és 1521 között egy katonailag olyan jól szervezett birodalom a csekély számú spanyolokkal szemben? Az aztékok mozgósításáról például megtudjuk, hogy százezres seregeket tudtak kiállítani, s olykor, mint 1497-ben, meglepően rövid idő, néhány nap alatt

mozgósítani. Ugyanakkor tény, hogy a terepviszonyok, a kocsik és igavonó állatok hiánya vonulásváltoztatást lassította, s a birodalom hódításainak mindvégig leginkább logisztikai akadályai voltak. A Szerző véleménye szerint lényeges, hogy az aztékok először az általuk korábban leigázott tlaxcaltec néppel és hadsereggel kerültek szembe, akik – két vereségük után – politikai számításból is csatlakozhattak a legyőzöik ellen vonuló spanyolokhoz. Maga az időpont is kedvezőtlen volt az indiánok számára, akik éppen az őszi betakarításon dolgoztak, mely, szokásaik szerint, a hadviselés megkezdése előttre esett. Tény, hogy a spanyolok ágyúik, számszerjajaik, acélkardjaik, harci kutyáik és lovaik révén fölényben voltak, de az újításokra nyitott, pragmatikus azték vezetés, ha időt nyer, mindezt ellensúlyozni tudta volna. Nem kevésbé fontosak a pszichológiai

okok: a spanyolokban egészen az utolsó pillanatig nem láttak, veszélyes ellenfelet. Fogalmaik szerint a spanyolok nem úgy viselkedtek, ahogyan az egy ellenféltől elvárható lett volna. Végül, de nem utolsó sorban, a spanyolok mesteren kihasználták az aztékok és az általuk meghódított népek közötti ellentéteket. A szigorú központosítás hiánya csökkentette az aztékok számára birodalmuk fenntartásának költségeit, ám válságos pillanatokban hiányzott a kohéziós erő.

A fennmaradt kéziratok illusztrációi és a hadjáratok térképvázlatai a szakemberek mellett az érdeklődő nagyközönség számára is jól érthetővé és követhetővé teszik a leírtakat.

Veszprémy László

ÖRMÉNYEK A SZABADSÁGHARCBAN

Bona Gábor

Az 1848/49-es szabadságharc örmény hősei

(Országos Örmény Önkormányzat, Budapest, 1995. 44 o.)

Kedves Gyula

Czetz János, a szabadságharc legifjabb tábournoka

(Országos Örmény Önkormányzat, Budapest, 1996. 44 o.)

1848–49-ben a nagyjából Erdélyben, illetve a Délvidéken élő örmény nemzetiség az összlakosság kb. egy ezrelékét alkotta. Mégis, ez a nemzetiség volt az, amely számarányát meghaladó mértékben vett részt a szabadságharcban. Elég ha arra utalunk, hogy ebből a népcsoportból került ki a szabadságharc hat altábournagyának egyike (Kiss Ernő), s 25 vezértábournagyának egyike (Czetz János). Az aradi vértanúk között ketten, Kiss Ernő altábournagy és Lázár Vilmos ezredes származtak örmény eredetű családból, de örmény volt 1848–49 egyik

első, kevésbé ismert vértanúja, Novák Tivadar nemzetőr főhadnagy is, akit 1849. január 14-én azért végeztek ki Pesten, mert állítólag átállásra csábított több cs. kir. katonát.

A hazai kisebbségek közül az örmények ápolják leginkább 1848–49 emlékét, ami tökéletesen érthető is. Az örménység 1848–49-re beilleszkedett a magyar társadalomba, s komoly szerepet játszott mind az észak-erdélyi és bánági polgárosodásban, mind pedig – ebből következően – a liberális eszmék magyarországi terjedésében és képviselésében. Lukács Sándor ügyvéd volt a

győri liberálisok egyik vezetője. Karátszonyi László és Jakabffy Kristóf Torontál, illetve Krassó vármegyék szabadelvű mozgalmanak vezetői közé tartoztak. Gorove István a Védegylet igazgatójaként, a Pesti Hírlap cikkírójaként Kossuth közeli munkatársai közé tartozott. De szólhatnánk a szamosújvári Korbuly Bogdánról, a Kossuth Hírlapjának levelezőjéről, vagy a magyar nemzeti opera megteremtésében kiemelkedő szerepet játszó Hollósy Kornéliáról, akit először neveztek „a nemzet csalogányának”.

A magyarországi örmény önkormányzat 1995. október 6-án adta át először az örmény identitás ápolásában kiemelkedő szerepet játszó személyiségeknek a Lázár Vilmos és Kiss Ernő Emlékplaketteket. Erre az alkalomra jelent meg *Bona Gábor* kötete a szabadságharc örmény származású tisztjeiről. A szabadságharc kb. 11–12 000 tisztje közül 73 fő, tehát durván 6 ezrelék származott örmény családból. A kötet előbb röviden ismerteti az örménység magyarországi történetét, majd a hazai örménység múltját feldolgozó szak-irodalom, a Szerző két korábbi kötete, illetve kéziratban lévő anyaggyűjtése alapján rangfokozat szerinti bontásban szól az egyes személyiségek életútjáról. Az első Kiss Ernő életrajza. A hadügyminiszter Mészáros Lázáron kívül Kiss volt az egyetlen olyan cs. kir. ezredes, aki mindvégig kitartott a forradalom és szabadságharc ügye mellett. A Szerző értékelése szerint „az ügryhöz való ragaszkodása és vitathatatlan személyes bátorsága (...) nem párosult hadvezéri képességekkel”, s ezért nem tudott döntő vereséget mérni a bánási sziab erőkire 1848 őszén és telén. Kiss Ernőé után Czetz János honvédtábornok rövid életrajzát olvashatjuk, majd két ezredes, az aradi vértanú Lázár Vilmos és a honvédsereg hadianyag-ellátásában páratlan érdemeket szerzett Lukács Dénes (az ezredessé előléptetett csekély számú tüzértisztek egyike) életpályáját ismerhetjük meg. Az alezredesek között szintén két örményt találunk, Benő Istvánt, a 134. honvédszáslóalj parancsnokát és Bogdanfy (Bogdánfi) Antalt.

Az örmény tisztak közül hatan érték el az őrnagyí rangot. Közülük négyen, Deák

György, Gorove Antal, Kiss Antal (Kiss Ernő unokaöccse) és Tompos Gergely töltöttek be zászlóaljparancsnoki tisztséget, Bogdánovits Hubert Kiss Ernő segédtisztjeként szolgált, Hankovits György pedig előbb a feldunai hadseregnél működő vegyes törvényszék elnöke, majd a VII. hadtest hadbiztosa volt. Századosként tizenheten szolgáltak a honvédseregben. Közülük Szentpéteri Imre 1849. március 11-én Nagyszeben bevételénél halt hősi halált, Gyertyánffy Ferenc pedig, 22 évesen, július 5-én Sepsiszentgyörgynél. Szentpéteri Miklós szintén sebesülése következtében halt meg 1849. április 29-én. Külön fejezet foglalkozik Lukács Sándornak, a honvédsereg felszerelési kormánybiztosának életútjával is. A főhadnagyi és hadnagyi rangban szolgálók adatait (név, születés, rendfokozat, beosztás, halál) táblázatba foglalva találjuk. A kivégzett Novák Tivadaron kívül harman áldozták életüket a magyar szabadság ügyéért: Lukács István tüzér főhadnagy Temesvárnál, Szarukán János, a Rákóczi-szabadcsapat főhadnagya Marisellnél, Szentpéteri Ferenc pedig a piski ütközetben esett el. Húsz személy halálozási adatai ismeretlenek.

1996. október 6-ára, az örmény önkormányzat újabb megemlékezésére jelent meg az előző kötetével megegyező terjedelemben *Kedves Gyulának*, a Hadtörténeti Múzeum munkatársának, a szabadságharc fiatal kutatójának életrajza Czetz Jánosról, a szabadságharc legfiatalabb tábornokáról. Czetznek volt már egy nem túl jól sikerült életrajza, amely Petri Edit tollából jelent meg a Magyar Honvédség Oktatási és Kulturális Anyagellátó Központjának életrajzi sorozatában. Ez azonban éppen Czetz 1848–49-es tevékenységéről szólt eléggé szűkszavúan.

Czetz egyike volt a szabadságharc leggyorsabb karriert befutó tisztjeinek: 1848 júliusában lett főhadnagy, s tíz hónap múlva már tábornok volt. Ilyen magasra futó pályát rajta kívül csak ketten, a szintén Erdélyben szolgált Gál Sándor (a szabadságharc utolsóként kinevezett tábornoka) és József Wysocki esetében figyelhetünk meg. Kedves Gyula nem törekedett az életpálya egészének áttekintésére, elsősorban Czetz 1848–49-es

tevékenysége érdekelte. Ehhez a meglévő irodalmon kívül felhasználta Czetz kézíratos visszaemlékezését és több korabeli jelentését is.

A Szerző értékelése szerint Czetz jó áttekintőképességgel rendelkező katona volt, akinek tervei pontos helyzetértékelésről, s az adottságokkal számot vető merészségről tanúskodnak. Kiemeli érdemeit az erdélyi hadsereg 1848 november–decemberi újjászervezésében, s megállapítja, hogy Bem lényegében Czetz elképzelései alapján vívta meg észak–erdélyi hadjáratát. Megvédi Czetzet és elhárítja tőle Nagyszeben pusztulásának felelősségét mondván: Torda megszállása után nem aprózhatta el amúgy is csekély erőit. Szintén alaptalannak mondja a Czetz ellen az első nagyszebeni ütközetből történt elkésése miatt emelt vádakot, hiszen ellenséges területen előnyomulva – és Bem parancsát későn kapva – nem érhetett időben Nagyszeben alá. Kiemeli, hogy Czetz mind a február 4-i vízaknai, mind a március 2–3-i medgyesi ütközetnél óvatosságra intette Bemet, s a tábornok Czetz tanácsa ellenére kezdett a vereséghez vezető támadásba. Kiemeli szerepét a február 9-i piski győzelemben, illetve a Nagyszeben elleni újabb támadás sikerében.

Czetz tábornoki kinevezése egyike a legérdekesebbeknek. Április közepén Bem elhagyta Erdélyt, s a visszamaradt csapatok parancsnokává őt nevezte ki. Ám már egy hónappal korábban arra kérte Kossuthot, hogy nevezze ki tábornokká Czetzet. Kossuth azzal hárította el a kérést, hogy ebben az esetben 15 másik ezredest is tábornokká kellene kineveznie, hiszen annyi a hadosztályparancsnokként szolgálók száma. Március 28-án Bem ismét sürgette kineveztetését, majd április 3-án közölte, hogy Czetzet vezérőrnaggyá léptette elő, s kérte annak megerősítését. A lépés tökéletesen szabálytalan volt, hiszen Bem legfeljebb javaslatot tehetett volna az előléptetésre. Kossuth egy szóval sem reagált az önkényes lépésre, s április 20-án Csánynak meg is írta, „Czetznek tábornoksága iránt még egy kissé hallgatok”. Április 25-én pedig saját karrierjére emlékeztette Bemet. Arra, hogy ő maga is csak több megnyert csata után érte el

ezt a rangot, s ezt nem jövőbeli reményekkel, hanem megnyert csaták súlyával lehet kiérdemelni. Czetz viszont fél évvel korábban még csak százados volt, s önálló parancsnokként még egyetlen csatát sem vezetett és nyert. Hivatkozott Klapka, Damjanich, Aulich és Gáspár példájára, s arra, hogy legalább 12 olyan ezredest mutathatna, akik ötször annyi ideje szolgálnak, mint Czetz, 40 ütközetben és 8 csatában vettek részt, mégsem nevezheti ki őket tábornokká. Bem közben a hadügyminisztérium útján is megindította a kinevezési procedúrát, s Kossuth május 7-én alá is írta a kinevezést. Ebben némi szerepe lehetett a Bem és Vécsey közötti összeütközésnek, s annak, hogy a hadvezetés Bemet a főhadszíntéren akarta alkalmazni.

Czetz május 1-én a Vöröstoronyi–szorosban lovasbalesetet szenvedett, s még május végén sem volt szolgálatképes. Bem Erdélybe történt visszatérése után átadta a főparancsnoki tisztet az altábornagynak, ő maga pedig gyógykezelte magát, többek között Kovásznán. A Szerző szerint Czetz életútjának ezt követő két hónapjáról csak emlékiratainak adnak tájékoztatást: szemléltető volt a Székelyföldön, majd Kolozsvárt; augusztusban a székelyföldi és kolozsvári hadosztály roncsaival együtt maga is Zsibó felé tartott, majd a fegyverletétel után 1850 elejéig itthon bujdosott. Czetről két hitelt érdemlő adatunk van ebből az időszakból, s ezek többé-kevésbé megerősítik az emlékiratában mondottakat. John Pagetnek e folyóirat 1928-as évfolyamában Horváth Jenő fordításában megjelent naplója szerint Czetz július 9-én tért vissza Szilágysomlyóról Kolozsvárra, s 10-én is elég beteges állapotban volt még, az orvosok állandóan fürdőkúrát rendeltek neki. Augusztus 17-én pedig Czetz szolgájának elbeszélése alapján arról ír, hogy Czetz és Simonyi Simon beadták lemondásukat, „letették egyenruhájukat és elmentek, hogy Nagybánán elrejtőzzenek”.

A Szerző mindössze három oldalban foglalja össze Czetz emigrációs ténykedését, s érdekességként megjegyzi, hogy argentinai tartózkodása során nem használta tábornoki rangját.

A munka különös értékét az adja, hogy nem csupán életrajz, hanem egyben a magyarországi, majd erdélyi hadseregszervezés menetéről is olvashatunk benne. Néhány apróbb tévedést azonban szövére kell tennünk. Így Mészáros Lázár hazatéréséig nem Melczer Andor ezredes szervezte a hadügyminisztériumot, hanem maga Batthyány miniszterelnök, majd Ottinger Ferenc vezérőrnagy. (Melczer kinevezését csak június végén kezdeményezte a miniszterelnök). A 20. oldalon október 23. szerepel november 23. helyett. A 38. oldalon az áll, hogy Czetz tábornok május második felében utasítást adott a havasi hadjáratra, holott nyilvánvalóan Bemről van szó. Némileg félreérthető az is, hogy Czetz intézte Mészáros emlékiratainak kiadását (41. o.),

hiszen a kiadás köztudottan Szokoly Viktor nevéhez fűződik.

Czetz irodalmi működéséről érdemes megjegyezni, hogy 1850-ben megjelent összefoglalója után részletesebben is megírta az erdélyi hadjárat 1849 április végéig terjedő történetét a Klapka György neve alatt megjelent "Nationalkrieg in Ungarn und Siebenbürgen in den Jahren 1848 und 1849" című munkában. Elkészült a folytatás is, amely azonban kéziratban maradt, akárcsak Czetz időskori visszaemlékezései. Jó lenne, ha a szabadságharc 150. évfordulójára akadna kiadó ezek megjelentetésére is.

Hermann Róbert

WILLIAM LAIRD KLEINE-AHLBRANDT

THE BURDEN OF VICTORY

France, Britain and the Enforcement of the Versailles Peace, 1919–1925

(University Press of America, Inc., Lanham-New York-London, 1995. 342 o.)

Az Egyesült Államokban élő, feltehetőleg német származású szerző neve alatt már több, századunk európai történetét feldolgozó mű látott napvilágot.

A kis könyv írója azt a célt tűzte maga elé, hogy bemutassa az 1919 és 1925 közötti német – és ezzel összefüggésben az európai – történelem eddig kevésbé ismert aspektusait.

A kötetet a korabeli angol, francia, német lapokból, könyvekből vett szemléletes rajzok, karikatúrák, térképek, alapos bibliográfia, név és tárgymutató egészíti ki. Feltétlenül említést érdemelnek a mellékletek, amelyekben a korszak fontosabb dokumentumai (pl. a locarnói egyezmény szövege, jegyzék az európai nagyhatalmak korabeli vezetőiről) szerepelnek. Ahlbrandt biztosan kezeli az angol, francia, német nyelvű forrásokat, a jegyzetek az egyes fejezetek végén találhatóak.

Apró hibaként felróható a szerzőnek,

hogy a tartalomjegyzékben szereplő címek néhányszor nem egyeznek a fejezetek tényleges címével, illetve az oldalszámok sem mindig pontosan szerepelnek.

Az előszó után a bevezetés („Egy szövetség keletkezése”) nyomon követi az angol, a francia és a német külpolitika alakulását a XIX. század utolsó harmadában. Bemutatja a későbbi antant-szövetség formálódásának hátterét, majd annak erősödését 1918-ig, az első világháború végéig.

Az első fejezet („Szertartás Versailles-ban”) végigköveti az 1919. június 28-án Versailles-ban történeteket, ismerteti a világháborúban vesztes Németország számára igen szigorú katonai, politikai, gazdasági megkötéseket tartalmazó békeszerződés fontosabb rendelkezéseit, majd kitér annak későbbi ratifikálására.

A második témaegységből („A biztonság minden”) a béke francia fogadtatásáról, az annak rendelkezéseinél még többet akarók (Foch, Poincaré) és Clemenceau közötti nézetkülönbségekről, Franciaország kelet-európai biztonságpolitikájáról, a régió országaival kötött szerződéseiről tudhatunk meg többet.

A harmadik fejezet („Az elkeseredés okainak mérséklése”) bemutatja a német Reichswehr 1920-as Ruhr-vidéki kommunistaellenes bevetését és az angolok – az első világháború előtti állapotokhoz hasonló – elfordulását az európai ügyektől.

A negyedik nagy témakör („A nagy terv”) a Poincaré francia politikus nevével fémjelzett új politika térhódítását – nevezetesen, hogy Franciaországnak egyedül kell kikényszerítenie a versailles-i rendelkezéseket – mutatja be. Taglalja a német–szovjet közeledés okait, az 1922. április 10-én megnyílt genovai konferencia történéseit. Elemzi az április 16-án Rapallóban kötött szovjet–német megállapodást, mellyel Németország kilépett a gazdasági és politikai elszigeteltségből.

Az ötödik témaegység („Valakinek fizetnie kell”) bemutatja a Németország fizetési, kártérítési kötelezettségeinek kikényszerítésére tett angol–francia fenyegetőzéseket, összehasonlítja a francia és a német gazdaság helyzetét, kidomborítva az utóbbi súlyos válságát.

A hatodik fejezet („Egy kevés szemet kapni”) ismerteti a Ruhr-vidék francia megszállását 1923 januárjában, majd az annak következtében kibontakozó német passzív ellenállást. Bemutatja Anglia széntermelési problémáit, a két volt antant-állam között a megszállás ténye miatt kialakult politikai nézeteltéréseket.

A hetedik témakör („A passzív ellenállás vége”) bemutatja a francia diplomácia csehszlovákiai, lengyelországi próbálkozásait, a Ruhr-vidéken kialakult „megszálló-megszállott” helyzetet, Franciaország rajnai szeparatista törekvéseket támogató magatartását, valamint az az ellen történt angol tiltakozásokat, az 1923-as német gazdasági krízist és a nyomában fellépő vágató inflációt.

A nyolcadik fejezet („A franciák megnyerése a távozáshoz”) a Németország pénzügyi és gazdasági megsegítését célzó Dawes-tervet tárgyalja (mely által a háborús jóvátétel fizetését kívánták biztosítani), továbbá az arról 1924 júliusában Londonban folytatott angol–francia tárgyalásokat, és az 1924-es angol–szovjet kereskedelmi egyezményt.

A kilencedik témaegység („A berlini kezdeményezés”) az 1924–25 folyamán az idegen csapatok Németországból és a Rajna-vidékről történő kivonásáról folytatott tárgyalásokat, illetve ezzel párhuzamosan a német belpolitikai helyzetet járja körül.

A tizedik fejezet („A mérséklő”) az 1925 márciusában összeült genfi konferencián részt vevő Chamberlain angol külügyminiszter szerepét vizsgálja. Górcső alá veszi a német bel- és a Stresemann irányította külpolitikát, többek között a Csicserinrel való berlini találkozását 1925 szeptemberében, de kitér az azt befolyásolni akaró angol–francia próbálkozásokra is. Leírja a Ruhr-vidék 1925. július 15. és augusztus 15. között lezajlott kiürítését.

A tizenegyedik és a tizenkettedik nagy témakör („Találkozás a Lago Maggiore-nál”, illetve „A kényelem házassága”) taglalja az 1925 októberétől Locarnóban zajlott nemzetközi konferencia során folytatott tárgyalásokat, a Rajna-vidék demilitarizálását és a Németország belga és francia határainak garantálását kimondó locarnói szerződés október 16-i aláírását. Elemzi az ennek következtében Közép–Kelet-Európában előállt politikai helyzetet.

A tizenharmadik fejezetből („Locarno szelleme”) Németország 1926. szeptember 10-én a Népszövetséghez történt csatlakozásáról, a szövetséges katonai erők 1926 végén német földről történt kivonásáról, az 1928. augusztus 27-én – a háborút, mint a nemzeti politika eszközt elítélő – Párizsban aláírt Briand-Kellog paktumról tudunk meg részleteket.

Az epilógusban („Teaidő”) kitekintésként, Stresemann utolsó nagyobb fegyvertényéről, a szövetséges csapatoknak a Rajna-vidékről való végleges kivonásáról (1930) kapunk képet.

A kötet mindenképpen hasznos útmutatóul szolgálhat a 1920-as évek történetét kutatók számára.

Balla Tibor

REICHSWEHR UND ROTE ARMEE

Dokumente aus den Militärarchiven Deutschlands und Russlands 1925–1931

Bearbeitet von Kai von Jena und Natalja E. Elisseeva

(Bundesarchiv, Koblenz, 1995. 127 o.)

Az olvasó igazi hadtörténelmi csemegével találkozhat, amikor kezébe veszi ezt a hiánypótló művet. Első pillantásra szembeötlő, hogy német és orosz nyelven megjelent vékony dokumentumkötetről van szó, mely valószínűleg egy több hasonló kötetet magába foglaló, tervezett sorozat első példánya. A mű tulajdonképpen a német Szövetségi Levéltár és az Orosz Levéltári Szolgálat között 1992-ben Moszkvában aláírt megegyezés nyomán készülhetett el. A források kiadása egyben jól példázza az orosz és a német levéltárosok együttműködési készségét történelmük közös vonatkozásainak feltárására, széles olvasóközönséggel való megismertetésére.

A szerzők nem mindennapi, napjainkban egyre inkább az érdeklődés homlokterébe kerülő témát választottak. A német Reichswehr és a Vörös Hadsereg 1920-tól 1933-ig folytatott katonai együttműködése a két világháború közötti időszak legjobban őrzött államtitkai közé tartozott. A Szovjetunióban először az 1930-as évek végén végzett sztálini tisztogatásokkal összefüggésben derült fény a német haderőhöz fűződő kapcsolatokra. Mértékéről, céljairól a német és a nyugat-európai sajtóban is csak feltevések, féligazságok láttak napvilágot.

A kiadványban összesen előszót, öt német és öt orosz nyelven kinyomtatott dokumentumot találunk, amelyek mindegyike mellé rövid kivonatos ismertetéseket illetve mutatókat mellékeltek részben orosz, részben német nyelven. Az iratok csak a szükséges

mértékben kommentáltak, a tárgyi összefüggéseket a köztük lévő kereszthivatkozások világítják meg. Az eredeti katonai rövidítéseket, stilisztikai különlegességeket a szerkesztők megtartották.

A német–orosz szerzőpáros a kétnyelvű előszóban a rapallói szerződés 1922-es megkötésétől 1933-ig, Hitler hatalomra jutásáig terjedő időszakban a kifejezetten jó szovjet – német katonai kapcsolatok alakulását elemzi, követi nyomon. Számtalan, eddig a szakemberek által sem ismert részletre hívják fel az olvasó figyelmét. Kiderül a leírtakból, hogy Németországban a versaillesi béke rendelkezéseit, mondhatni, kezdettől fogva nem tartották be, a titkos fegyverkezést, mint például a légierő fejlesztését, a megkötések ellenére is folytatták. A levéltári anyagokból kiviláglik, hogy a mindkét félnek rendkívül hasznos és tanulságos együttműködés a légierő, a páncélos fegyvernem, a vegyi fegyverek fejlesztése és kipróbálása, a katonai személyzet kiképzése és iskolázása terén valósult meg. A Szovjetunióban több helyen és alkalommal próbáltak ki közösen páncélosokat, repülőgépeket, vegyi fegyvereket, sőt a szovjetek egy német repülő alakulatot is kiképeztek. Ezzel párhuzamosan 1924–1932 között magas rangú szovjet tisztek 3–10 fős kis csoportja állandóan Németországban tartózkodott. A németek rendszeresen részt vettek a Vörös Hadsereg hadgyakorlatain. Hitler hatalomra kerülése után sem szakadtak meg teljesen a két fél közötti katonai kapcsolatok – például 1933

második felében egy kis csoport szovjet tiszt Stuttgartban tartózkodott kiképzésen –az együttműködés azonban korlátozottá vált.

A kötetben először nyilvánosságra hozott német, illetve szovjet dokumentumok a két fél között végbement katonai kooperáció körülményeinek részletes ismertetését adják, ennél fogva a Reichswehr és a Vörös Hadsereg katonapolitikai elgondolásaiba is betekintést nyerhetünk.

Az első dokumentum Kurt Student százados 1926 augusztusában a Szovjetunióban tett utazásáról szóló jelentése. A második irat Wilberg alezredes és Jeschonnek lovassági százados jelentése a Csapatok Hivatalának 1926 szeptemberi, Moszkvában és Lipeckben tett utazásukról. A harmadik dokumentum az Amberg Reichswehr–kutatócsoport 1926-os zárójelentése vegyi harcanyagok beszerzéséről és kipróbálásáról. A negyedik Fiebig százados jelentése a Vörös Légiflottánál végzett katonai tanácsadói feladatairól, 1926 márciusából. Az ötödik Fiebig százados 1926 februári jelentése a Reichswehr parancsnoksága számára a Vörös Légiflotta parancsnoki karának terveiről a Szovjetunió Lengyelország és Románia ellen viselt háborúja esetén történő mozgósításra vonatkozóan.

A 6–10. számú dokumentumot orosz nyelven adták közre. A hatodik irat címe: „A Vörös Hadsereg törzse helyettes vezetőjének, M. N. Tuhacsevszkijnek a Szovjetunió Forradalmi Katonatanácsához intézett

jelentéséből a Reichswehr 1925-ös őszi hadgyakorlatáról.” A hetedik címe a következő: „K. E. Vorosilov hadbiztos 1927 decemberi levele I. P. Uborjevicshez, az Észak–Kaukázusi Katonai Körzet parancsnokához a Reichswehr tanulmányozására szóló megbízással.” A nyolcadik az alábbi címet viseli: „A Vörös Hadsereg 5. lövészhadteste parancsnokának és politikai biztosának, A. I. Todorszkijnek jelentéséből, 1928. augusztus 11. és szeptember 30. között Németországban tett utazásukról.” A kilencedik a következő címet kapta: „J. K. Berzin (a Vörös Hadsereg Vezérkara negyedik igazgatóságának vezetője) jelentése K. E. Vorosilov hadügyminiszterhez a Reichswehr és a Vörös Hadsereg közötti együttműködésről.” Az utóbbi 1928 decemberéből származik. A tizedik dokumentum címe: „A Honvédelmi Népbiztosi Hivatalban folytatott megbeszélés jegyzőkönyve a Reichswehr vállalkozásairól a Szovjetunióban.” Az irat 1931 márciusában keletkezett.

A kötetet egyaránt haszonnal forgathatják a történészek, valamint a korszak iránt behatóbban érdeklődők. Bizonyára nem lenne érdektelen, ha a német példát követve a két világháború közötti korszak magyar történelmére vonatkozó, az orosz levéltárak mélyén megbúvó, eddig ismeretlen dokumentumok hasonló közös kiadásban kerülnének megjelentetésre.

Balla Tibor

KIM SALOMON

REFUGEES IN THE COLD WAR

Toward a New International Refugee Regime in the Early Postwar Era

Lund Studies in International History

(Uppsala University Press, Uppsala, 1995. 247 o.)

Kim Salomon angol nyelven kiadott műve a hidegháború eddig méltatlanul mellőzött problémájával, a menekültkérdéssel foglalkozik. Véleménye szerint a korszakot elemző történeti munkák elsősorban a biztonságpolitika kérdéseivel, valamint Kelet és Nyugat politikai–ideológiai szembenállásával ismertetik meg olvasóikat. Salomon könyvének viszont egyik fő célja az, hogy jelentőségének megfelelő részletességgel tárgyalja a menekültek ügyét és a hidegháború iránt érdeklődő szakmai közvélemény figyelmét e kérdésre irányítsa. A szerző be akarja bizonyítani, hogy ezt a témát maga az ENSZ Közgyűlés is kiemelkedő fontosságúnak tartotta, hiszen – a biztonságpolitikával foglalkozó ülések kivételével – a legtöbb időt a menekültkérdés megoldásának szentelték.

Salomon, műve elején rövid történeti áttekintést ad, (Granada 1492-es visszafoglalásától egészen az első világháborúig) és arra a következtetésre jut, hogy igazi nemzetközi menekült-politika a Népszövetség létrejöttéig nem létezett. Egyrészt a probléma a XX század elejéig általában egy-egy ország (maximum két-három szomszédos állam) megoldandó feladata volt, másrészt nem kényszerültek menekülésre közel azonos időben olyan hatalmas tömegek, mint „viharos” évszázadunkban. E tények önmagukban is magyarázzák a nemzetközi együttműködés korábbi hiányát: nem volt semmilyen kényszerítő erő, amely a nagyhatalmakat arra készítette volna, hogy közösen keressék a menekült-probléma megoldását.

A két világháború közötti időszakban a menekültek érdekében folyó munka nem

kellően szervezett és ad hoc jellegű volt. A Népszövetség sokat tehetetlenkedett, mert a menekültek gyakran érkeztek fontos, nagy tekintélyű tagállamból, amellyel a szervezet nem szívesen került szembe a kedvükért. A húszas–harmincas évek így átmeneti állapotot jeleznek: már volt nemzetközi menekültügyi együttműködés, de még közel sem olyan letisztult formában, mint 1945 után. Az IGCR (Intergovernmental Committee on Refugees) 1938-as megalakulásával mintegy előhírnöke volt a 10 évvel későbbi – a menekültekkel foglalkozó – nemzetközi szervezeti szisztémának.

Salomon három lényeges szempont szerint vizsgálja a kérdésben meghatározó nagyhatalmak (és esetenként a menekülteket befogadni képes kisebb országok) álláspontjának változásait:

- 1.) Eligibility (alkalmasság)
- 2.) Repatriation (hazatelepülés)
- 3.) Resettlement (új hazában való letelepülés)

Ez a hármas tagolás egyben mintegy a mű eszmei „gerincét” is képezi, ezen pontok szerint csoportosítja mondanivalójának lényegét. A kronológiai tagolás a három fő fejezetben párhuzamosan fut, mindegyikben külön-külön bemutatva az egymást követő nemzetközi menekültügyi szervezetek tevékenységét – persze mindig az adott téma szempontjából. Salomon különös hangsúlyt helyez arra, hogy egy-egy kérdésben az újonnan alakuló nemzetközi szervezet mennyiben munkálkodik másképp, mint elődje, milyen forrásokból finanszírozzák, milyen komolyabb viták előzik meg létrehozását. Természetesen a nagyhatalmak álláspontjának ismertetése mindig kiemelt

helyet kap, – különösen az Egyesült Államoké, melyet a szerző „a korszak hegemonjának” nevez.

Tekintsük át most röviden mi is a három fő fejezetet. Ez annál is inkább fontos, mert enélkül nem követhető jól nyomon a mű gondolatmenete.

1.) *Eligibility* A menekült státus megadását, vagy meg nem adását alapvetően a pillanatnyi nemzetközi helyzet, illetve az e helyzet által létrehívott menekültmentő szervezet jellege határozta meg. A már említett IGCR-t 1938-ban hozták létre. Célja az volt, hogy a nácizmus és sztálinizmus üldözöttein segítsen.

Az UNRRA-t (United Nations Relief and Rehabilitation Administration) minőségileg megváltozott helyzetben, 1943-ban alakult meg. A világháború kitörése döntően megváltoztatta a körülményeket és az új szervezetnek természetesen alkalmazkodnia kellett ehhez. Maga az a tény, hogy az UNRRA a szövetséges hatalmak közös szervezete volt, a Szovjetunióknak igen jelentős befolyást biztosított, annak ellenére, hogy anyagi támogatásának terheit főleg az Egyesült Államok, az Egyesült Királyság és Kanada viselték. Ez a szituáció eleve megnehezítette azok helyzetét, akik a Sztálin-féle politikai terror, illetve a Szovjetunió 1939–1940-es expanziója miatt kényszerültek lakóhelyük elhagyására.

A képlet annyiban is különbözött a korábbiaktól, hogy a háborús pusztítások és a gyorsan mozgó frontok miatt az addiginál lényegesen nagyobb tömegek váltak földönfutóvá, vagy egyik napról a másikra reménytelen, kilátástalan sorsú üldözötté.

Az IRO (International Refugee Organization) 1947-es megalapítása után ismét gyökeresen változtak a körülmények, pontosabban már maga az IRO alapokmánya híven tükrözi a korábbiaktól merőben eltérő állapotokat. A hidegháború légkörében megszűnt a vezető nagyhatalmak közötti korábbi egyetértés, ennek pedig egyenes következménye volt, hogy a Szovjetunió véleményét a nyugatiak egyre kevésbé vették figyelembe. Ez a tény különösen azok számára volt kedvező, akik nem kívántak hazatelepülni (főként baltiak, ukránok,

fehéroroszkok) és az új helyzetnek köszönhetően el tudták kerülni az erőszakos repatriálást. Az UNRRA fennállása idején erre gyakorlatilag alig volt mód: Sztálin ugyanis ragaszkodott a szovjet állampolgárságú menekültek erőszakos hazatelepítéséhez és a nyugati hatalmak ennek a kérdésnek 1945 folyamán még eleget is tettek. (A baltiak és az ukránok helyzete a többiekénél kedvezőbb volt: az Egyesült Államok nem ismerte el a Baltikum 1940-es bekebelezését, a három balti köztársaság polgárait nem tekintették szovjet állampolgároknak, akiknek így volt esélyük a menekülttáborokban maradásra, az ukránok pedig – noha kezdetben nácinak és kollaboránsnak nevezték őket – harcos antikommunista múltjukra hivatkozva szimpátiát tudtak kelteni maguk iránt a repatriálást intéző tisztviselők körében, elkerülve így az oroszok és a fehéroroszk sorsát.)

Az IRO fennállása idején – főként 1948–49-ben, a térség „szovjetizálódása” folytán – újabb hatalmas kelet-közép-európai menekülthullám árasztotta el a Nyugat-Európában fekvő menekülttáborokat. A csehek és a magyarok voltak köztük a legtöbben. Mivel a nyugatiak erre nem voltak felkészülve és eredetileg pénzt sem sokat szántak az újonnan érkezettekre, az ő helyzetük a táborokban borzalmas volt. Hosszú időbe tellett, míg az IRO illetékesei észbe kaptak és az új menekülteket is a korábbiakhoz hasonló bánásmódban és ellátásban részesítették. A sok, paraszti munkával foglalkozó magyar, cseh, lengyel menekült érkezése – akiknek földjét kollektivizálták –arra is rádőbentette a nagyhatalmakat és az IRO bürokratáit, hogy a politikai és gazdasági emigránsok között nem mindig lehet éles határvonalat húzni. Ez a felismerés is hozzájárult ahhoz, hogy változtattak az 1947-es korlátozásokon és alapvetően pozitívrá fordult hozzáállásukkal immár segítségükre voltak a hazájukban nincsteleenné vált embereknek is.

2.) *Repatriation* A repatriálás kérdésében folytatott angolszász politikát több szerző (Frederic Smith, Nicolas Bethell, Nicolai Tolstoy) is elítélte arra hivatkozva, hogy az Egyesült Államok és az Egyesült Királyság

kezdetben – szinte betű szerint betartva a jaltai egyezmény vonatkozó passzusait – ha kellett, erőszakkal is repatriálta a menekült-táborok lakóit, kiszolgáltatva őket a hazájukban (főként a Szovjetunióban) rájuk váró retorzióknak. A nyugati repatriálás (például több, mint 1,5 millió francia hazatelepülése) simán ment, probléma a keleti országokkal volt. Az erőszakos repatriálás különösen a szovjet állampolgárokat sújtotta: csupán a 3, nyugatiak által megszállt zónából több, mint 2 millió szovjet állampolgárt telepítettek haza erőszakkal, a szovjet zónából 3,2 milliót! Döntő többségüknek esze ágában sem volt hazamenni, hiszen rettegtek a sztálini önkénytől, zömüket – már 1945 nyarán! – mégis hazaküldték. Szeptemberre csupán 62 ezer szovjet állampolgár maradt a nyugati zónákban.

Az Egyesült Államok viszonylag korán rádöbbent, mennyire tarthatatlan ez az állapot: Washington (mint ahogy arról már az előző fejezetben szó esett) azt már 1945 tavaszán eldöntötte, hogy a Szovjetunió által erőszakkal anektált területek polgárait nem kényszeríti a hazatérésre, ez azonban – mint láthattuk – nem segített azokon, akik már 1939 előtt is „szovjet-honosak” voltak, sorsuk 1945 nyarán az erőszakos hazatelepítés lett. Az Egyesült Államok csak 1945 végén vizsgálta felül alapvetően addigi repatriálási politikáját, akkor már a náci-kollaboránsok és a német egyenruhában elfogottak kivételével megtagadta a szovjet illetőségűek erőszakos hazaküldését. Az angolok ezt ugyan kezdetben nehezményezték, fél évvel később azonban már „behódoltak” az amerikai álláspontnak. A franciák végig kártartottak amellett, hogy mindenkit kiadnak, (a baltiakat és az ukránokat is) de ez viszonylag kevés embert érintett, mert a francia zónában csupán kétezer fő volt, akik a Szovjetunió 1939 előtt is birtokolt területeiről származtak és 7 200 volt az anektált Baltikumról érkezettek száma.

A lengyel kérdés jelentette (a baltiak és az ukránok mellett) a nyugati szövetségesek számára a legfontosabb megoldandó problémát. 1945 nyarán csak mintegy 75 ezer lengyel repatriált, 850 ezer még a nyugati zónákban maradt. Ebből a hatalmas

létszámból év végére további 267 ezer fő tért csupán haza Lengyelországba. A Szovjetunió a Curzon-vonaltól keletre – tehát az általa anektált területekre – nem engedett haza lengyeleket, de azok sem kíváncsoztak Sztálin uralma alá.

A Curzon-vonaltól nyugatra – tehát a megmaradt lengyel földre – is csak kevesen vágyódtak haza, mivel a szovjetbarát lublini kormánnyal nem szimpatizáltak. Az UNRRA németországi hazatelepítési akcióiért felelős Frederick Morgant keményen támadták a szervezet vezetői, azt állítván, hogy nem dolgozott ki semmilyen hatékony repatriálási programot. Morgan fő „bűne” persze valójában az volt, hogy jó kapcsolatot tartott fenn a londoni emigráns lengyel kormánnyal és a menekülttáborok területén nem akadályozta a Varsó- (illetve Lublin-) ellenes propagandát, ami sokakat visszatartott a hazatéréstől. Fiorello La Guardia, a szervezet egyik vezetője 1946 nyarán el is érte Morgan menesztését, arra hivatkozva, hogy illojálisan beszélt az UNRRA-ról. Állítólag azt mondta, hogy „az UNRRA nem más, mint védőernyő az orosz titkos ügynökök számára”.

Morgan menesztése után La Guardiák mindent megtettek, hogy a táborok lakóiban – főleg a lengyelekben – növeljék a repatriálási kedvet. Hatalmas költséggel, kemény propagandakampányba kezdtek, minden lehetséges „csábítási trükköt alkalmazva”, hogy a hazatelepülni akarók számát növeljék. 1946 végén némi eredményt ugyan elkönnyvelhettek, ez azonban Salomon szerint sokkal inkább a karácsony közeledtének, a család utáni vágynak és az állandó bizonytalanság-érzetnek volt köszönhető, mintsem La Guardiák 60 napi élelmet, ruhát és „füt-fát” ígérő propagandájának. Az „Operation Carrot” csak csekély eredményt hozott: vajúdtak a hegyek és egeret szültek... Az UNRRA 1947-ben úgy adta át helyét az IRO-nak, hogy dacára annak a ténynek, miszerint a háború végétől 1947 nyaráig – minden érintett nemzetet beleértve – összesen 6 millió ember települt vissza eredeti hazájába, a repatriálás kérdése távolról sem volt megoldott, egyáltalán: a repatriálás erőltetése önmagában kevésnek bizonyult. Nyilvánvalóvá vált, hogy az IRO-nak az

addigi módszerekhez való ragaszkodás helyett új megoldásokhoz kell folyamodnia...

3.) *Resettlement* Az új hazában való letelepülés – tömeges méretekben – csak 1947-től kezdődően (az IRO megalakulásával) vált reális lehetőséggé a menekültek számára. A Szovjetunió és szövetségesei kezdetől fogva elleneztek mind az IRO megalakítását, mind a resettlement engedélyezését. Csak a repatriálást voltak hajlandók támogatni. A szovjet diplomácia álláspontja az volt, hogy csak a náci, vagy fasiszta rezsimek elől menekülők érdemlik meg az IRO támogatását és a menekült státust (a spanyol baloldaliak például). Azokat, akik vonakodtak visszatérni eredeti hazájukba, ipso facto árulóknak, háborús bűnösöknek, vagy quislingeknek nyilvánították. Gromiko egyenesen azt állította, hogy: „Nem lehet valaki anélkül antikommunista, hogy ne lenne pro-fasiszta!” A nyugati hatalmak véleménye ezzel szemben az volt, hogy a szóban forgó személyek elsősorban többsége egyáltalán nem követett el semmiféle bűnt és így az ENSZ alapokmánya szerint megilleti őket a választás szabadsága és a menedékjog. Az Egyesült Államok delegátusa nyomtatékosan hangsúlyozta, hogy országa mindig is hitt az asyllum jogában és a választás teljes szabadságában. A nyugatiak által kinyilvánított magasztos elvek persze – főként kezdetben – némi önzéssel is párosultak: elsősorban a munkaerőigény volt az a tényező, amely Európa háborús károkat szenvedett országait és az amerikai kontinens bármely tömeget felszívni képes, mindig „munkaerőhiányban” szenvedő óriásait (Egyesült Államok, Kanada, Brazília, Argentína), valamint Ausztráliát, az „alig népesedett” ötödik kontinenst lelkes „resettlement-hívővé” tette.

Az európai országok közül Franciaország főleg lengyeleket kért, Belgium bányászokat, Anglia és Hollandia pedig mindenféle szakképzett munkaerőt, de csak egészséges, egyedülálló fiatalokat és középkorúakat. Utóbbi két ország a menekült munkások kegyetlen agyonhajszolásában, kiszípolozásában is élen járt. Norvégia volt az egyetlen üdítő kivétel, mert bevándorlási politikájában kezdetől fogva humánus

szempontokat is figyelembe vett: nőket, gyermekeket, öregeket, vakokat, nyomorékokat is befogadott, sőt bizonyos előnyöket is biztosított számukra.

A tengerentúli országok sorából természetesen az Egyesült Államok volt képes a legtöbb menekült fogadására, egyébként a hivatalos megnyilvánulásokban és a propagandában azt is hangsúlyozta, hogy ez az attitűd régi hagyomány: Amerika mindig az üldözöttek önzetlen menedéke volt. A valós képhez azonban az is hozzátartozik, hogy az első világháború után olyan bevándorlási kvótát léptettek életbe, amely az úgynevezett „etnikai egyensúly” fenntartása érdekében nem nélkülözte a nemzeti és faji alapú szelektálás elemeit sem... Ez magyarul szólva azt jelenti, hogy igyekeztek konzerválni az angolszász túlsúlyt, úgy, hogy negatív diszkriminációt alkalmaztak a latin ajkúakkal és a színesbőrűekkel szemben.

Az első olyan tett, amely oldotta a kvóta merevségét Truman elnök nevéhez fűződik, aki – 1945 decemberében kibocsátott rendeletében – már előnyöket biztosított a menekülteknek, igaz, egyelőre csak a kvóta évi 40 ezer fős keretén belül. Ez a preferálás főként Közép- és Kelet-Európára vonatkozott, mely területek engedélyezett bevándorlási létszámának 90%-a a menekültek részére volt fenntartva. Mivel a 40 ezres keret szűknek bizonyult, az új törvényi szabályozás érdekében szükség volt a Kongresszus segítségére is. 1948 júliusában elfogadták a „DP Act”-et (Displaced Persons Act), amely évi 200 ezer ember részére engedélyezte a bevándorlást az Egyesült Államok területére, olyan arányban, hogy legalább 50%-uk balti, 30%-uk pedig farmer (paraszt), vagy mezőgazdasági munkás kellett, hogy legyen. A „válogatás” munkáját kizárólag amerikai személyzet végezhette. A DP Act elfogadását nagy vita előzte meg, ellenzői a szovjet kémek beszivárgásától féltek. A törvényben ugyan hangsúlyozták a humanitárius szempontok fontosságát, de végül is az egész kifejezetten politikai jelleget kapott, mivel a menekültek által bejelentett számtalan kivándorlási igény üzenet volt – *mégpedig világos üzenet* – mindenki számára a vasfüggönyön innen és túl, és mint ilyen,

nem volt éppen utolsó ideológiai fegyver az amerikaiak kezében.

A latin-amerikai országok közül – magától értetődően – Brazília és Argentína járt az élen abban, hogy új otthont kínáljon a hazatérni nem merő táborlakóknak. A latin földrész évente kb. 100 ezer főt fogadott be, mely szám messze alatta maradt a várakozásnak és az ottani, hatalmas területű országok tényleges lehetőségeinek. A kudarc fő okai elsősorban abban rejlenek, hogy Latin-Amerika országai nem rendelkeztek a menekülttömegek szállításához szükséges utasszállító flottával, kevés pénzüik volt a táborokban folytatandó propagandára és alig akadt olyan emberük, aki alkalmas lett volna arra, hogy országát mint kívánatos új hazát jelenítse meg.

Ausztrália kezdetben csupán Észak-Európából származókat kívánt befogadni, később azonban enyhítettek ezen a korlátozáson, viszont csak 45 év alatti férfiakat, 40 alatti nőket és 50 évesnél fiatalabb, gyermeket házaspárokat bocsátottak be.

Kanadában „rokoni alapon” választották ki a bevándorlókat, tehát elsősorban azokat fogadták, akiknek már volt hozzátartozója az országban, mert igazán csak azokban bíztak, akik „nem ütnek el az addigi karaktertől”. „Országunknak jó polgárokra van szüksége” – mondta a kanadai miniszterelnök. A „kívánatos elemek” közül is főként favágókat, farmereket és „ezermestereket” kerestek. Megjegyzendő, hogy a Kanadába jelentkezők nagy része azzal az – alig titkolt – hátsó szándékkal tette ezt, hogy idővel módja lesz áttelepülni az Egyesült Államokba. Mint a szerző megállapítja, ez döntő többségüknek nem sikerült.

A resettlement-tel foglalkozó fejezet összegzéséül Salomon azt hangsúlyozza, hogy bár az IRO-nak 4 év alatt több, mint 1 millió embert sikerült új hazához juttatnia, mégsem állíthatjuk, hogy a szervezetet és a működésére pénzt folyósító országokat csak humanitárius szempontok motiválták. A

gazdasági érdekek és a politikai-ideológiai célok voltak a döntőek, azzal a különbséggel, hogy míg az előbbi főleg kezdetben, viszonylag rövid ideig volt fontos, addig az utóbbi tartósan domináns szerepet játszott a nyugati hatalmak menekült-politikájának formálásában, olyannyira, hogy 1956–57-ben a több, mint 100 ezer magyar emigráns és 1978 után az 1 millió vietnami „csónakos menekült” ügyében is e kritérium alapján döntöttek.

A szerző – műve lezárásaként – az 1951 utáni új nemzetközi menekültügyi szisztémát és a ma is meghatározó jelentőségű Genfi Konvenció szerepét elemzi. Az egész 1951–1989 közötti időszakot szerinte a Kelet-Közép-Európából érkezett politikai menekültek preferálása jellemzi. A Truman-doktrína szellemében még azokat is politikai üldözötteknek tekintették az e területről érkezők közül, akik valójában gazdasági okokból, vagy egyszerűen kalandvágyból „disszidáltak”. Ugyanakkor – főleg az európai nagyhatalmak – óvakodtak a „harmadik világ” menekültjeitől. Nem csupán országuk „etnikai egyensúlyát” féltették, hanem attól is tartottak, hogy a szinte megszámlálhatatlan indiai és pakisztáni emigráns „lavinaként” zúdulna rájuk, beláthatatlan gazdasági nehézségeket és feszültségeket okozva. Ez a félelem a magyarázata annak, hogy a „harmadik világból” érkezőket csupán kivételes esetekben voltak hajlandók befogadni.

Kim Salomon könyve végén részletes jegyzetapparátus és bibliográfia (összesen több, mint 50 oldal terjedelemben !) áll a témában elmélyülni szándékozó kutatók rendelkezésére. Művét alapvető fontosságú munkának tartjuk és mint ilyet jó szívvel ajánlhatjuk minden – a korszak iránt érdeklődő, angolul is olvasó – történész figyelmébe

Horváth András

Á. VARGA LÁSZLÓ (SZERK.)

1956 NÓGRÁD MEGYEI KRONOLÓGIÁJA ÉS SZEMÉLYI ADATTÁRA

A forradalom eseményei és aktív szereplői a megyében

Adatok, források és tanulmányok a Nógrád Megyei Levéltárból, 19.

(*Nógrád Megyei Levéltár, Salgótarján, 1996. 309 o.*)

Az 1996-os évfordulóra készülve a Nógrád Megyei Levéltár munkatársai dokumentumkötet kiadását vették tervbe. Á. Varga László, Dupák Gábor és Tyekvicska Árpád közel hat éven át tartó adatgyűjtésének eredménye remélhetőleg okmánypublikáció formájában is napvilágot lát majd. Az eredeti ötleteiről levéltárosi körökben közismert Á. Varga László azonban addig sem hagyta veszendőbe jutni kutató munkájuk „melléktermékeit”, ezt példázza e rendhagyó műfajú kiadvány.

A megyei közigazgatási és pártiratok, a megyei bíróság és a járásbíróságok peres iratai, a Belügyminisztériumban őrzött dokumentumok mellett a szerzők felhasználták a Hadtörténelmi Levéltárban őrzött katonai bírósági iratanyagokat is. A dokumentumok feldolgozása során merült fel egy, az eseményeket időrendben feldolgozó kronológia és a szereplők azonosítását megkönnyítő személyi adattár összeállításának szükségessége – először belső használatra. A további feldolgozói munkát segítő adatokból végül önálló kiadvány állt össze.

A megyének 1956-ban 5 járásba szervezve 138 önálló települése volt. A kiadvány járásonként ABC-sorrendben, községenként időrendben tárgyalja az 1956 októberének eleje és 1957 januárja között történt eseményeket. A községi kronológiát az adott településen szerepet játszott személyek életrajza követi, szintén ABC-rendbe szedve. Érthető módon a járáson belül első helyen a járási székhely történései szerepelnek, hiszen a közigazgatási központban történtek hatással voltak a közvetlen környékre is. Ugyanebből a logikából következett, hogy a kiadvány a

megyeszékhely, Salgótarján eseményeinek leírásával kezdődik.

A földrajzi elvek szigorú alkalmazása azonban időnként visszaszámított helyzetet is eredményezett. Közismert, hogy a Salgótarjáni Acélárugyár nemzetőr parancsnokait, Hadady Rudolfot és Hargitai Lajost 1956. december 13-án hajnalban karhatalmisták bestiálisan meggyilkolták. A gyilkosság színhelye – tulajdonképpen véletlenszerűen – a nevezettek korábbi tevékenységi területéhez nem kötődő Húgyag község volt. A szerkesztői elveknek megfelelően a tragikus esemény említésére Salgótarjánnál nem is kerül sor! A figyelmes olvasó természetesen megtalálja az őt érdeklő adatokat az életrajzi résznél, egy ilyen horderejű eseményt azonban a városi kronológiánál is illetet volna szerepeltetni.

Jól jelzi a személyes adatok védelméről vallott levéltárosi elképzelések eltérő voltát, hogy e kiadvány a teljes névforma közlésével igen nagy számban személyesíti meg az események szereplőit. Ráadásul a települések eseményeit követő személyi adattár rendkívül sokrétű adatokat tartalmaz az érintettek személyes azonosítóiról (születési idő, hely anyja neve), iskolai végzettségükről, foglalkozásukról, az eseményekben játszott szerepükről, a megtorlás során ellenük alkalmazott intézkedések részletes ismertetéséig. A peres iratokra és a Belügyminisztérium összeállításaira építve sok esetben még a ragadvány- és csúfneveket is feltüntették. A több helyszínen is szereplők csak annak a településnek az adattárában kaptak helyet, ahová tevékenységük leginkább kötődött. Szerencsére a kiadványt személynévmutató egészíti ki, amelyben a

szerzők kiemelt szedéssel utaltak a részletes életrajzot közlő oldal(ak)ra.

Sajnálatos módon kimaradt az összeállításból a megyei munkástanács elnökhelyettese, Steigerwald Ottó életrajza. Ez annál érthetlenebb, mert nevezett országos hírnévre tett szert, amikor a megyei küldöttség vezetőjeként a munkásküldöttek országos értekezletén megjelentek a salgótarjáni véres eseményekről tájékoztatta. Hasonló hiányok minden bizonnyal előfordulnak még, ennyi adat mellett ez elkerülhetetlen volt. A kisebb-nagyobb elírások (pl. Koltai Vilmos honvéd ezredes összekeverése egy rendőrőrnaggyal) ellenére a kiadvány lenyűgöző adatgazdagságával kárpótolja a felhasználókat. A segédkönyvek műfajának megfelelően nélküli ugyan az

adatok lelőhelyének megnevezését, a szerzők állítása szerint azonban a kéziratban a pontos jelzetek megtalálhatók és bárki által ellenőrizhetők.

A tervbe vett dokumentumkötet lábjegyzeteiből, segédapparátusából rendkívül jól használható kézikönyv állt össze, amely segíti a helytörténeti kutatást, ugyanakkor felhasználható az iskolai oktatás különböző fokozataiban is. De ha csak annyi haszna lesz, hogy a megye 1956-os története iránt érdeklődő olvasók ismereteit bővíti, felkeltve érdeklődésüket az eredeti dokumentumok iránt, már nem végeztek hiábavaló munkát a szerzők.

Markó György

Helyreigazítás

Az itt következő könyvismertetés, rejtélyes okokból, csonkán jelent meg folyóiratunk előző, 1997/1. számában. Elnézést kérünk Olvasóinktól és az érdeemes Szerzőtől; az ismertetést ezúttal teljes terjedelmében közöljük.

A szerkesztőség

PATAKY IVÁN

A VONAKODÓ SZÖVETSÉGES

(Zrínyi Kiadó Budapest, 1996. 171 o.)

A Magyar Néphadsereg tevékenységét az 1968-as csehszlovákiai eseményekben a magyar (had)történetírás eddig még nem dolgozta fel. Ezen nem is lehet nagyon csodálkozni, hiszen az „akcióval” összefüggő valamennyi katonai iratanyagot sokáig a vezérkarnál tárolták. Az okmányokat „Különösen fontos, szigorúan titkos” jelzéssel látták el és a téma kutatását nem engedélyezték. Csak az utóbbi néhány évben

nyílt lehetőség arra, hogy e gondosan tárolt és zárolt iratokat egy-két kutató mégis csak vizsgálat tárgyává tehesse.

A magyar hadsereg alakulatainak 1968-as tevékenysége a tabutémák közé tartozott, a megtörténeteket „bibliai homály” fedte. Ezeket az eseményeket a filmművészet is csak az elmúlt években választotta témaként. Gothár Péter: „Melodráma” című játékfilmje 1990-ben, Tolmár Tamás: „Táncdalfesztivál után”

című dokumentumfilmje pedig 1991-ben készült el.

Mindenképpen csak üdvözölni lehet Pataky Ivánt, aki a Magyar Néphadsereg Csehszlovákia 1968-as megszállásában való közreműködését könyv alakban is összefoglalta és „A vonakodó szövetséges” címmel megjelentette. Úttörő munkát végzett, hiszen e téma tudományos feldolgozását és könyvként történő kiadását elsőként végezte el.

A több évig tartó következetes kutatás részeredményeit az *Új Honvédségi Szemle* 1991/8-10., 1992/3. és a *Magyar Honvéd* 1991/33-37. számaiban is publikálta.

A szerző feldolgozta a Magyarországon fellelhető szinte összes levéltári és könyvészeti anyagot és a külföldi anyagokból felkutatható – elsősorban cseh – publikációk jelentős részét. A téma első összefoglalását még akkor is figyelemre méltó eredményként kell elkönyvelnünk, ha tudjuk, hogy oroszországi levéltári anyagok nem épülhettek be Pataky Iván könyvébe. Mivel ezek az okmányok még nem kutathatók, a könyv egyes megállapításai a későbbiek során minden bizonnyal módosulhatnak.

A 21 fejezetből álló, bőséges – 332 jegyzettel ellátott – munka szerkezetileg két részre bontható. Az első rész (1–6. fejezet) az előzményeket, a brezsnyevi vezetés próbálkozásait tartalmazza, amelyek az egyre jobban „ellenforradalmi irányba” eltérő csehszlovák politika – Moszkva által kívánatos mértékű – visszatérésére irányultak, valamint a Magyar Népköztársaság döntéseit meghatározó Magyar Szocialista Munkáspárt Politikai Bizottságának kezdetben bizonytalankodó, vonakodó, de a megszállást végül is támogató ténykedéseit. A második egység (7–21. fejezet) a Csehszlovákia megszállására kijelölt magyar erők felkészítését, a hadművelési terveket, az alakulatok átcsoportosítását, a hadművelési területre történő irányítását, a feladatokat, végül a Magyarországra történő visszairányítását vázolja.

Csehszlovákiában 1968-ban a meglévő szocialista rendszer demokratikusabbá tételét célul tűző mozgalom („Prágai tavasz”)

körvonalai kezdtek kibontakozni. A reformerök – élükön többek között Alexander Dubčekkal és Oldrich Černikkel – elképzeléseiket nem tudták valóra váltani, mert azokat megakadályozta az őt – magát szocialistának valló – ország (Bulgária, Lengyelország, Magyarország, a Német Demokratikus Köztársaság és a Szovjetunió) együttes fellépése.

Csehszlovákia megszállásában a szövetséges (szocialista) országok mintegy 25 hadosztálya vett részt kb. 250 000 katonával.

A magyar csapatok 1968-as csehszlovákiai akciójával összefüggő iratanyag a „Zala gyakorlat” fedőnevet viseli.

Csehszlovákia megszállására magyar részről a 8. gépkocsizó lövészhadosztályt (Zalaegerszeg) jelölték ki. A magasabbegység parancsnoka: Lakatos Béla vezérőrnagy volt. A feladat végrehajtása érdekében bizonyos korrekciókat kellett a köteléknél végrehajtani. Így például a hadosztály szervezetszerű egységei közül a harcászati rakétaosztály, a harcokocsiezred és a tüzérezred nem vett részt a vállalkozásban.

A harcckészültségi és a mozgósítási feladatok végrehajtása után a hadosztálynak 1968. július 28-án 20.00 óráig kellett elfoglalni a megindulás körletét. (Gödöllő, Aszód, Hatvan térségében.) Itt került a magasabbegység alárendeltségébe a 31. harcokocsiezred (Rétság), a 22. tüzérezred (Cegléd) és a 6. gépkocsizó lövészezred (Eger).

A „Zala gyakorlat” alakulatai kombinált csapatmozgással, (nem pedig kombinált menettel, mint az az 57. oldalon olvasható) – azaz a hadosztály légvédelmi tüzérezrede és a lövészezredek harcokocsi zászlóaljai vasúti szállítással, a többi alakulat és a hadosztály törzse menettel – érte el a kijelölt körletet.

Az 1968. augusztus 20-ai ünnepségek után az először augusztus 22-én megjelent legnagyobb példányszámú napilap, a Népszabadság második oldalán a Magyar Távirati Iroda alábbi szűk jelentését közölte: „A Magyar Néphadsereg egységei, amelyek a szövetséges csapatokkal együtt a Csehszlovákiában kialakult ellenforradalmi fordulat veszélyének elhárítása céljából testvéri segítséget nyújtva tartózkodnak

csehszlovák területen, ellenállásba nem ütközve, személyi és anyagi veszteség nélkül hajtották végre kitűzött feladatukat”. A közleményhez két megjegyzés kívánkozik: 1. nem alakult ki ellenforradalmi fordulat, 2. már a megszállás első napján, az államhatár átlépése után, az Ipoly–hídról lecsúszó harcokosi maga alá temette Bogáth József tartalékos alhadnagyot, aki olyan súlyos sérüléseket szenvedett, hogy az életét veszítette.

Pataky Iván a tények szigorú követésével, kronologikus sorrendben taglalja az eseményeket. Az olvasó számára fontos információkat szolgáltatnak a táblázatokban összefoglalt adatok (A szovjet Déli Hadseregcsoport állománya, a 8. gépkocsizó lövészadosztály szervezete, a 8. gépkocsizó lövészadosztály harcértéke, anyagi készletei, kimutatás a hadosztályhoz vezényeltekről stb.) A vadászrepülő csapatok harcértékét tartalmazó táblázat ugyanakkor hibás, téves adatokat tartalmaz!

A megerősített hadosztály létszáma kb. 12 500 főt tett ki; 155 harcokosi, 200 különféle űrméretű tábori és légvédelmi löveg, valamint több mint 2000 különféle gép és harcjármű tartozott a kötelékhez.

A „Zala gyakorlat” állománya 1968. július 28-án 23.00 órától került a Déli Hadseregcsoport alárendeltségébe, amelynek parancsnoka Provalov vezérezredes volt. Attól kezdve a magyar katonai felső vezetés a hadosztállyal nem rendelkezhetett; parancsokat, utasításokat nem adhatott.

A hadosztály három menetvonalon került a körletből előrevonásra, az államhatárt 1968. augusztus 20-án 24.00 órakor lépte át. A magyar csapatoknak Szlovákiában több mint 10 000 km² területet kellett megszállniuk, ahol tíz helyőrséget alakítottak.

Pataky Iván könyvében dokumentumok felhasználásával hitelesen mutatja be a magyar csapatok szlovákiai tevékenységét.

A hadosztály meghatározott feladatainak végrehajtása során ellenállásba nem ütközött, szlovák területen való tartózkodása alatt fegyverhasználatra nem került sor. Csehszlovákia legfelsőbb párt- és állami vezetőinek felhívása alapján – okulva ugyanis a 1956. évi magyar forradalom és

szabadságharc eseményeiből – az ország lakói tartózkodtak a megszálló csapatok elleni fegyveres fellépéstől. Magyar és csehszlovák személyek között fegyveres összetűzés nem volt, így magyar fegyverektől senki sem veszítette életét.

Tény, hogy egy megközelítően háborús állományra feltöltött hadosztály honi területről egy másik országba való átcsoportosítására a második világháború óta nem került sor. Egy ilyen jellegű feladat, amikor több mint 12 000 katonát, 2400 gép- és harcjárművet (lőszerrel, üzemanyaggal és egyéb anyagi készletekkel megrakodva) kell több száz kilométerre előrevonni, a béke időszakában, nyugodt körülmények között sem veszélytelen.

A magyar alakulatok katonai feladataikat eredményesen oldották meg. A szovjet Déli Hadseregcsoport vezetése is elismerően nyilatkozott a magyarokról. Sajnálatos azonban az, hogy a magyar katonákat helytelen politika szolgálatába állították. Az internacionalista segítségnyújtás valójában katonai megszállást jelentett, amely szöges ellentétben állt a nemzetközi joggal, annak megsértését jelentette. A szövetséges országok durván beavatkoztak Csehszlovákia belügyeibe, megakadályozták az ország demokratikus kibontakozását.

A „Zala gyakorlat” sokba került Magyarországnak. Nem csak azért, mert a szövetséges országokkal történő együttes megszállással a nemzetközi szinten hazánk elismertsége, tekintélye csorbult, hanem azért is mert a „feladattal” összefüggésben négy magyar katona és két csehszlovák állampolgár életét veszítette.

A magyar megszállás költségkihatásai mind a mai napig ismeretlenek a közvélemény előtt.

A szerző a könyv végén jó szolgálatot tesz az olvasónak, azáltal, hogy a munkában leggyakrabban előforduló (leginkább katonai) rövidítéseket jegyzék formájában összefoglalja.

A könyv kiadását támogatta a Pro Renovanda Cultura Hungariae Alapítvány, valamint az Országos Kiemelésű Társadalomtudományi Kutatások (OKTK)

Alapítvány. A munkát a Zrínyi Kiadó jelentette meg.

Pataký Iván könyve, habár sok adatot, tényt tartalmaz, mégis érdekes olvasmánynak

ígérkezik mindazok számára, akik korunk történelme, hadtörténelme iránt érdeklődnek.

Balló István

VOJENSKÉ DEJINY SLOVENSKA I-III.

I. k.: Bohuš Klein – Alexander Ruttkay – Richard Marsina

II. k.: Vojtech Dangel – Vojtech Kopčan

III. k.: Vojtech Dangel – Vladimír Segeš

(Ministerstvo Obrany SR, Bratislava, 1994–1995–1996.)

Az egy évtizede megjelent Csehszlovákia hadtörténete (Prága, 1986) után immár megindult a közben önállóvá vált Szlovákia hadtörténeti szintézisének (Szlovákia hadtörténete) kiadása is. Ez idáig az első három kötetet vehettük kézbe, az első az őskőkortól 1526-ig terjed, a második az 1526 és 1711 közötti korszakot öleli fel. A harmadik az első világháború kezdetéig jutott el, ami az újkor felgyorsult haditechnikai fejlődését, valamint a kötetek karcsúságát tekintve merész vállalkozásnak tekinthető. A hatodik kötet a tervek szerint 1993-mal fog zárulni.

A már létező kötetek tág, európai és magyarországi keretekben tárgyalják a Szlovákia területét érintő fejleményeket. Részletesen értekeznek az egyes korszakok haditechnikai újításairól, a kézi- és lőfegyverek, a tüzérség és az erődítési rendszerek fejlődéséről, a magasabbegységek diszlokációjáról; mindezt számtalan korabeli metszet, festmény, illetve magyarázó ábra és táblázat teszi szemléletessé viszonylag jó – a színes képek esetében kiváló – minőségben. Sajnálatosan szegényes viszont a térképanyag s mindössze néhány ütközet vázlatát közlik. Ennél is feltűnőbb – legalábbis az első két kötetben – az egész Magyarországot ábrázoló térképek szinte teljes hiánya, ami a szlovák olvasó számára nem segít abban, hogy mai hazáját történelmi összefüggéseiben láthassa, szembesüljön egykori közigazgatási,

hadszervezeti beosztásával. Az újkori részben már találunk igényes, a Monarchia, illetve Magyarország katonai közigazgatását, hadkiegészítési beosztását felmutató térképet is. Általában azonban, kortól függetlenül, a mai Szlovákia, az annak határai közti terület jelenik meg, amivel a magyar olvasó aligha érthet egyet, még ha tudomásul is veszi a szlovákság igényét nemzeti államának múltbeli visszavetítésére. Hosszú és igényes fejezeteket alkotnak az adott korszakok hadseregszervezésének és katonai közigazgatásának kérdései is, majd ez után következnek a főbb hadjáratok, ütközetek sokszor részletekbe bocsátkozó, alapos összefoglalásai. Érdemben a szerzők Szlovákia területével foglalkoznak, csupán felvázolva az egész magyar állam (a török alatt a hódoltság és Erdély) történetének főbb problémáit.

A kötetek gazdag témaanyagot tartalmaznak, még az egyetemes fejlődésre nézve is (megtaláljuk pl. az oszmán hadsereg fizetési viszonyait is, fegyvernemekre lebontva), sajnálatos ugyanakkor, hogy mindezek mellett néhány alapvető tévedés is szerepel. Az egyik áttekintő térkép állítólag Magyarország széttagolódását ábrázolja 1538-as évszámmal, ám a feltüntetett állapot az 1660-as évek elejének felel meg, ha egyáltalán valaha is léteztek együttesen az ábrázolt hatalmi viszonyok (török hódoltság Pápától a Király-hágóig, az északkeleti

vármegyék Kassával együtt, Erdély birtokai). I. Rudolf, aki a könyvben indokolatlanul II. Rudolfként szerepel, állítólag megtiltja az országgyűlésnek, hogy a továbbiakban vallási ügyeket tárgyaljon (valójában ennél taktikusabb volt, utólag „csatolt” oda egy artikulust, amely eljárásnak nem kis szerepe volt a Bocskai-felkelés kitörésében). Azt is megtudjuk, hogy Szlovákia területét két főkapitányságra osztották (évszám megjelölése nélkül), a felső-magyarországi központja Érsekújvár, majd Komárom lett volna, a Dunán-inneni pedig Kassa (éppen fordítva!). Tudományos igényű munkáról lévén szó, sajnáljuk a mutatók teljes hiányát, valamint hogy csupán vázlatos bibliográfiát tartalmaz (a magyar címek helyesírása általában jó!). A magyar szintézis (Magyarország hadtörténete I–II.) e szempontból (is) példaként szolgálhatott volna szerkesztési munkák során.

Igazából az általánosabb szemléleti problémák és az ezekből fakadó részletmegoldások, az anyag súlyozása készítheti vitára a magyar olvasót. Óhatatlanul felmerül a kérdés: van-e hadtörténete Szlovákiának, egy olyan államnak, amely 1939-ig soha nem létezett, sőt teljes politikai mozgásszabadságot csupán napjainkban szerzett. Az első kötet bevezetője tételesen is kimondja az államiság hiányát a történelem során (az 1939–1945 közötti korszak kivételével), s hogy a szlovákok mindig az ő területüket magába foglaló nagyobb államalakulatok hadseregében szolgáltak. A szerzők Nagy–Moráviát nem tekintik tehát ószlovák államnak, bár az etnikai kontinuitást hangsúlyozzák. A szlovák hadtörténet problematikus voltát már az is jelzi, hogy a kötetek korszakhatárai – 1526, 1711 ill. 1914 – olyan események dátumai, amelyek a mai Szlovákia területével nincsenek összefüggésben. A harmadik kötet előrebocsátott korszakmegjelölésének viszont aligha van hadtörténeti értelmezhetősége: „A hadügy az újkori szlovák nemzet formálódásának időszakában”. Ezért is kérdéses a mi számunkra Szlovákia (Slovenska) kizárólagos szerepeltetése, ami persze nem csak a szlovák hadtörténészekre, hanem általában az ottani történészekre,

irodalomtörténészekre, bibliográfusokra is vonatkozik. A könyv ilyen megállapításával: „aránylag gyenge magyarhoni hadsereg (*uhorské vojsko*), amelyben szlovákiai egységek is harcoltak”; „fegyvergyártás *Magyarhonban és Szlovákiában*” (*zbrojná výroba v Maďarsku a na Slovensku*) nem lehet mit kezdeni. A közös múltat nem lehet felosztani, mert az egykori Regnum Hungariae népeinek politikai, szellemi együttélése, kölcsönös meghatározottsága ezt eleve lehetetlenné teszi. Vajon „szlovák katonapolitikusként” jár el Paulus Rubigallus selmecebányai tisztviselő, amikor a németországi rendek támogatását kéri a török ellen, s művének címe is jelzi (*Querela Pannoniae ad Germaniam*, 1537), vagy az egész ország nevében nyilatkozik meg? Szlovákia honvédő hagyományait jelentik-e a felföldi (szlovakizált) cseh nyelvű históriás énekek, amennyiben Sihot (Szigetvár) vagy Jáger (Eger) ostromát éneklük meg, s ráadásul ez utóbbi ilyen könyörgést hallat: „Földünk nagy pusztulását a német és a török egyaránt okozza. Uram Isten, engedj szebb időket érnünk, Magyarhoni királyt Budán látnunk”. A szerző számára láthatóan nem Pozsony az ország fővárosa (pedig ott ülésezik az országgyűlés), hanem *Budin*, azaz Buda. Krman Dániel evangélikus szuperintendens, kora legműveltebb és legöntudatosabb szlovák elméje 1707-ben, Zsolnán felszenteli a szepességi szász kuruc brigadéros, Czelder (Czeldor?) Orbán zászlait, s az Úr áldását kéri, hogy Rákóczi a haza védelmezésében felülmúlhassa *Batorí* (?), *Bethlen*, *Bocskay*, *Tököli* (?) és ősei dicsőségét. A szónok tehát nem a szlovák történelemre tekint vissza. Ezek a problémák azonban a magyar történetírás nagy adósságára is felhívják a figyelmet: hazánkban a köztudatban a mai napig nem tudatosult az 1918 előtti állam soknemzetiségű, s (legalábbis a magyar nemzeti megújulásig) nemzetek feletti volta. A probléma terminológiai jellegű is. Míg a szlovák nyelvben 1918 előttre vonatkozólag csak az etnikailag semleges *Uhorsko* szerepelhet (ugyanígy a csehben, a horvátban és a szerbben is), addig mi az államalapítástól kezdve *Magyarországot* mondunk, sőt jóval korábbra is visszavetítjük (l. a tízkötetes

Magyarország története 1. kötetét, ahol ilyen fejezetcímek olvashatók: „A régiebb kőkor Magyarországon”, „A nemzeti és törzsi társadalom története Magyarországon” [a réz- és vaskorban!]. Egyes – filológus – körökben terjed a kétségkívül alkalmasabb *Magyarhon* kifejezés használata – a továbbiakban mi is ezt használjuk –, a végleges megoldás azonban az egész történet-szakma és a történelemoktatás feladata.

Vitára ad alkalmat a településnevek használata is. Ha Pozsonyról esik szó a régiségben, akkor a forrásokban csak *Prešpurk* / *Prešporok* szerepel, elfogadhatatlan tehát a könyvben a mai, alig másfélszáz éves névalak használata (mint ahogy a török sem *Budapest* várát veszi be csellel). A szlovák történetírásban meglevő bizonytalanságot jelzi egyébként, hogy a szomszédos oldalon egyszer *Bratislavská*, másszor *Prešporská* stolica szerepel (Pozsony vármegye megnevezésére), aligha kell tehát hangsúlyozni, milyen fontos lenne a következetes (és hiteles) névhasználat a történetírásban. Az eddigiekhez hasonlóan elfogadhatatlan a „*Parkan (Štúrovo)*” azonosítás is, ez csak a következőképpen volna helyes: „a mai Štúrovo”. A mű legelrettentőbb példája: 1705-ben L’Herbeville generális Rákóczit „*Zsibónál, Romániában*” veri meg (*pri Jibou v Rumunsku*).

Újabb keletű, de szintén égető probléma a szlovák–magyar együttműködés útjában a történelmi családnevek helyesírása. Az ottani érvényes szabályzat értelmében ezeket fonetikai alapon átírják, tehát a szintézisben is így szerepelnek: *Huňody, Dóža, Nári, Betlen, Kemén, Forgáč, Ziči, Batáni* stb. Ez, éppen a nevek tulajdonnév jellegéből fakadóan, hibás eljárás, indokolatlanságát akár szlovák példával is bizonyíthatjuk: Daniel Krman fent idézett, biblikus cseh nyelvű beszédében a kuruc főtiszt neve *Zelder*ként, illetve *Czelder*ként szerepel, a szintézis viszont ez sem tartja tiszteltetben, s *Celder* alakban írja át. Itt is bizonytalanság uralkodik, hiszen a *Pethő* név viszont átírás nélkül szerepel, s van párhuzamosan *Pálfi* és *Pálfy* alak is. Más a helyzet azokkal a nevekkal, amelyeknek volt korabeli szlovák alakja: *Tököli, Rákoci,*

Berčeni (a kuruc énekekben is így szerepelnek), használatuk jogosult, hiszen mi sem *Palphiust* (Pállffy), *Bochkayt* vagy *Bethlemet* mondunk.

A fenti terminológiai, helyesírási kérdések mögött ott húzódik a szlovák etnikum, a magyar és a szlovák (valamint a német) nép együttélésének története. A szlovák kutatók a területi elv alapján mindent szlovákként kezelnek, így a könyv is *szlovák rézről, keletiszlovák mágnásról* s főként *szlovák városokról* beszél. Egyik sem elfogadható, hiszen pl. az így megnevezett települések (főként a bányavárosok) két- vagy háromnyelvűek voltak, német vezetéssel. Ne felejtjük el viszont, hogy a magyar történelmi munkákban – már csak a fenti nyelvi fogyatékból adódóan is – mindez *magyarként* szerepelne.

Az első kötet bevezetőjében ígéretet kapunk, hogy a szerzők figyelmet szentelnek „a jelentősebb szlovák katonai személyiségek értékelésének”. A későbbiek során az újkorig egyetlen ilyen értékeléssel sem találkozunk, meg kell elégednünk néhány, igen vitatható utalással, „*a keletiszlovák nagyúr, Aba nembéli Amadé (východoslovenský veľmož Omodej z rodu Abovcov)*”, „*a keletiszlovák mágnás, Bubek (Bebek ?) György*”. Talán egyetlen értékelendő, bár a magyar köztudatban egyáltalán nem élő tény állja meg a helyét: „*Juraj Šucha, akit a magyarok Szondynak neveznek*”. Ennek a történelmi osztozkodásnak azonban vajmi kevés az értelme és hozadéka: a nemzeti újjászületések kora előtt az egyén nyelvi hovatartozása nincs hatással az illető pályafutására, politikai és egyéb választásaira, arról nem is beszélve, hogy éppen a felföldön a katonapolitikus réteg, a nemesség két-, sőt háromnyelvű volt, hivatali ügyekben a latint, esetleg a magyart, magánlevelezésében, vagy éppen verselgetésében emellett a szláv irodalmi nyelvet, a (szlovakizált) biblikus csehet egyaránt használta. A városok viszont ügyvitelükben a németet és ezt a szláv idiómát használták.

A szerzők Mátyás fekete seregének tárgyalásakor jelentős erőfeszítéseket tesznek, hogy kimutassák szlovák zsoldosok létét, bár elismerik, hogy „sajnos, a szlovákokról szinte

sehol sem beszélnek” (a Magyarország hadtörténete sem tesz említést róluk). Nem kívánjuk itt vitatni a felhozott személynevek szlovák voltát (előkerül a Turóczynál előforduló *Zlavachko* név is, amelyet persze szintén átírnak [*Slovačko*], lévén hogy ez lenne a népnév első feljegyzése), ám úgy véljük, a szlovák nép akkor is magáénak érezheti a „bús hadat”, ha ehhez nem talál precíz forrásokat (Andrej Sládkovič, a nemzeti megújulás legnagyobb költője természetes módon – bár szlovák vonásait megőrizve – lépteti be hősét a fekete seregbe). Mi is a legnagyobb magyar uralkodónak tartjuk Mátyást, bár román–délszláv származása közismert. Az újkori kötet már több magas rangú tisztről sejteti – egyébként különösebb kommentár nélkül – szlovák származását; csupán *Andrej Hadik* marsall és *Móric Beňovský* ezredes nevét említjük itt meg.

Ahol viszont ritka kivételként bőven volna tere a „hadtörténeti szlovakológiának,” ott a szerzők nem mindig élnek e lehetőséggel. Nagyon élvezetes és szemléletes – nyelvtörténeti szempontból is – a Mária Terézia–kori katonai szabályzatból vett idézet: a katona rendszeresen mosakodjék, fésülködjék, ne igya le magát, az utcán ne káromkodjék, nehogy valami munderba bűjtatott parasztnak nézzék. De már a Rákóczi–szabadságharc szlovák (cseh) pátenseiről, hadiparancsairól nem esik szó, holott azok elemzését Csanda Sándor már régen, filológus aprólékossgal elvégezte (A törökellenes és kuruc harcok költészetének magyar–szlovák kapcsolatai. Budapest, 1961), úgy látszik, ottani visszhang nélkül. Ha a szerzők e helyt forrást idéznek, annál rosszabb, mert Ján Kollár múlt századi feljegyzéséből hoznak kurucellenes dalt „a szlovák népi költő kiábrándultságának kifejezésére” („Várjatok, kurucok, ha majd Turóban lesztek, Bizony elpáholnak a turóci béresek!”). Kollár magyarellenessége és Habsburg-szimpátiája közismert, Csanda is kimutatja, hogy az általa felvett „kuruc” dalok évtizedekkel az események után keletkeztek. Nem vitatjuk itt a kor népi költőinek kiábrándultságát, hiszen a szabadságharc hanyatló szakaszának magyar

szegénylegény-énekei ugyanerről tanúskodnak. Ám elfogadhatatlan a szlovák szintézis tétele, miszerint a harc folyamán a magyarhoni nemesség körében kialakult a magyarhoni rendi nacionalizmus, amely „a magyar nemzetiség magyarhoni hegemon helyzetéből” táplálkozott (*hegemónne postavenie maďarskej národnosti v Uhorsku*). Valóban volt magyar nemzettudat, ám az a középkori natio Hungarica eszméjének felelt meg, a „magyar nemzetiség” kilenczted része tehát éppúgy ki volt belőle zárva. Hasonlóképpen nem lehet mit kezdeni olyan kijelentéssel, mely szerint „nem tagadhatók a Bocskai–felkelés bizonyos érdemei abban, hogy kedvezőbb feltételeket teremtett a szlovák feudális nemzetiség formálódása számára” (*pri formovani slovenskej feudálnej národnosti*). „Feudális nemzetiség” nem létezik, ez nem is nyelvi, hanem történeti kérdés. Igen zavaró az újkori részben a „Magyarhonban élő nemzetek és nemzetiségek” formula (*národy a národnosti žijúce v Uhorsku*); a XVIII századba nézve aligha van értelme. A magyar történész persze előnyös helyzetben van a szomszéd országok kutatóival szemben, mivel nálunk a hatvanas években már nagyjából tisztázódott a feudalizmus-kori *haza, nemzet, honvédelem* fogalmának jelentésváltozása, értelmezhetősége – éppen a török- és Habsburg-ellenes küzdelmek forrásainak elemzése során.

Igen problematikus 1848–49 ábrázolása. A Štúr-féle Szlovák Nemzeti Tanács szervezte három katonai akció 19 oldalt tölt meg, a honvédsereg és a császári erők hadműveletei 4 oldalon foglaltnak össze. A szabadságharc eseménymenetében marginális myjavai, szenicai összecsapás 4–5 oldalas taglalást kap, ezzel szemben Görgey felföldi hadjárata egy bekezdés erejéig jelenik meg, ahol is a branyiszközi áttörés egyetlen mondat. Magyarázattal maga a kötet előszava is szolgál: *a szlovák nemzeti mozgalom vezetői* nemzeti és szociális követeléseikkel kénytelenek voltak Bécshez fordulni, ez vezetett *a szlovák nép* fegyveres föllépéséhez. Úgymond, különösen a szeptemberi hadjárat volt nagy jelentőségű nemzeti szempontból, hiszen *a szlovák nemzet* első önálló fegyveres

föllépése volt újkori történelme során. Megtudjuk, hogy néhány száz és hatezer fő között ingadozott az önkéntesek létszáma (Spira György max. 1700 főről tud). A szerzők nem hallgatják el, hogy ezek a katonák a felszerelés terén, harcászatiilag, de gyakran erkölcsileg is kétes értékűek voltak, s objektívan kimutatják, hogyan szűkült le a Nemzeti Tanács mozgásteré, rendelődött alá a császári hadvezetésnek, hajtott végre demoralizáló parancsokat (a grófjuk ellen lázadó parasztok ellen kellett vonulnia: eltöltötték a széles körű agitációtól), hogy a végén már valamiféle pacifikáló zsandárkülönítményként jelenjék meg számunkra. Az egész föllépés értékelése ismét megkísérli átfesteni a lehangolóra sikerült képet: igaz, hogy a gazdasági, politikai föltételek hiánya, a magyarosító nyomás, a széles néptömegek alacsony nemzeti öntudata miatt a *nemzeti agitációs munka* nem váltotta be Štúrék reményeit, a szlovák nép mégis első ízben gyülekezett saját vezetői köré, saját ideáljai, önállósága, a demokratikus változások elmélyítése érdekében. Arról viszont hallgat a könyv, hogy a fegyvert fogott szlovákok elsősorban a honvédseregben harcolt: Beniczky Lajos bányavidéki önkéntesei pl. hősiessé váltak a részüket Eperjes felszabadításából, s közülük sokan még Világos után egy hónappal sem tették le a fegyvert.

Mindezek mellett a kötetekben magyarellenes tételeket nem találunk,

legfeljebb némi tartózkodás figyelhető meg. A betelepülő, kalandozó magyar harcost lehetett volna rajzzal, akár korabeli ábrázolással szemléltetni (hiánya azért furcsa, mert nyilvános avar lovas képe viszont megtalálható). Különösen bántó, hogy a színes képek között egyetlen negyvennyolcas honvédábrázolás, vagy csatajelenet sem kapott helyet, míg a kétes jelentőségű szlovák önkénteseket két illusztráción is megtekinthetjük. Viszont a szerzők Csák Mátét nem mint szlovák fejedelmet tárgyalják; nem *Szlovákia*, hanem *Magyarhon* a kereszténység védőbástyája, s az 1707-es ónodi országgyűlés turóci követének lemezárását sem tekintik nemzeti kérdésnek (a romantikus szlovák nemzettudat fontos elemei voltak). Szakítanak a huszita jelenlét eddig kötelező csehszlovák értelmezésével is: „Az összes szlovákiai huszita hadjárat zsákmányszerző jelleggel bírt, nagyon kevés közülük volt a huszita mozgalom által kitűzött eszmék terjesztéséhez.” Figyelemre méltó, hogy a szlovákság jelképévé vált Jánošik csak a következő félmondatra méltó: „a legendás, egyébként egészen átlagos betyár”.

A Szlovákia hadtörténete értékes, gazdag munka, mely közös megvitatást érdemelne, hiszen közös, sőt azonos múltunk tisztázása csak együttgondolkodás útján válik lehetővé.

Ábrahám Barna

FORT

The International Journal of Fortification and Military Architecture

Azt hiszem, meglehetősen ritka, hogy a Hadtörténelmi Közlemények „Szemle” rovatában folyóiratot ismertessenek. Hogy mégis erre vállalkozom, azt a kiadvány jelentősége és egyedisége indokolja.

A folyóirat Magyarországon minden bizonnyal csak a Hadtudományi Könyvtárban olvasható, ahová az első példány, az 1995-

ben megjelent 23. szám, nemrég érkezett meg.

A folyóirat évente egyszer jelenik meg és a londoni székhelyű Fortress Study Group adja ki. A társaságot 1975-ben alapították, tagjai között olyan nagyhírű szakembereket találunk, mint Christopher Duffy, John Rigby Hale, Quentin Hughes és Simon Pepper. Megalakulásuk óta huszonnégy számot adtak

ki. A folyóirat témakörét tekintve felöleli az erődépítészet és az erődítmények fegyverzetének valamennyi vonatkozását, különös tekintettel a tüzérség megjelenése utáni időszakra.

Néhány korábbi szám tartalomjegyzékét áttekintve azt láthatjuk, hogy a fő irányvonalon belül valóban széles teret biztosítanak a témaválasztásra: szerepel az olasz várépítészet éppúgy, mint a második világháború erődvonalai. A tág időhatárok mellett szélesek a földrajzi határok is: valamennyi földrész erődítményei megtalálhatók a tanulmányokban. Mindez lehetőséget nyújt a hazai kutatóknak, hogy nálunk teljesen ismeretlen területeken is tájékozódjanak e témakörben.

A már említett 23. szám is meglehetősen „egzotikus” tartalmú tanulmányokat közöl. Az első (*C. H. Bogart: Fort Harrod, Kentucky. A Colonial Frontier Fort*) az európai telepések által a XVIII. században létesített, fából emelt blokkházakról és erődítményekről szól. Bemutatja a bevándorlás irányát, helyét, a építés módját, az ott zajló életet. Számos rajz és a rekonstruált épületek fényképei teszik az írást szemléletessé. A második tanulmány (*F. Garie: Australian Colonial Forts.*) az Ausztráliában a XIX. században az angolok által emelt partvédő erődöket mutatja be, szintén sok fényképpel illusztrálva. Megdöbbentő képeket és adatokat találunk itt eme kő-, beton- és vasmonstrumok méreteiről. A védműveket területenként, helyszínenként (városonként) veszi sorra, azokon belül pedig részletesen leírja az egyes ütegek célját, szerkezetét, fegyverzetét. A cikket adattár egészíti ki. Az ezt követő tanulmány (*T. C. McGovern: Manila Bay. The American Harbour Defences*) a Fülöp-

szigeteken, a Manilai-öbölben és környékén az amerikai haditengerészet által létesített monumentális védműveket ismerteti. Leírja keletkezésük történetét (1885–1917), az 1942-es, japánok elleni védelem és az 1945-ös visszafoglalás eseményeit, ütegek technikai paramétereit. Kettőt közülük külön is érdemes kiemelni: az egyik az öböl bejáratánál fekvő Corregidor sziklaerőd, amelyet a fanatikus japán védők az utolsó emberig védtek; a másik a „Concrete Battleship”, azaz egy csatahajóra emlékeztető formájú betonbunker, amelyet szabályos iker lövegtornyokkal, és kazamatázott ágyúkkal szereltek fel. Európai témát taglal az utolsó két írás. Az egyik (*C. A. Clerici - E. Vajna de Pava: Coastal Defences of Genoa during the Second World War*) a Genoa körül a németek és az olaszok által emelt erődrendszert mutatja be, a másik (*M. Locock: A Second World War Anti Aircraft Battery near Newport, Gwent*) egy régészeti feltárás miatt bontásra ítélt beton légvédelmi állást ír le.

A tanulmányok a mindenütt bőséges kép- és fotóanyagon kívül bibliográfiát és jegyzeteket is tartalmaznak, igaz, mérsékelt mennyiségben. Nem hiányzik természetesen a könyvismertetési rovat sem.

Mindenképpen említést érdemel a folyóirat külső megjelenése, amely a gondos tipográfiai és nyomdai munka eredményeképp rendkívül tetszetős.

A folyóirat lehetőséget nyújt olvasóinak a társasághoz való csatlakozásra, mivel mellékletében megtalálható belépési nyilatkozat (az éves tagdíj 20 font), továbbá lehetőség van a korábbi számok megrendelésére is (15 font/darab).

Domokos György